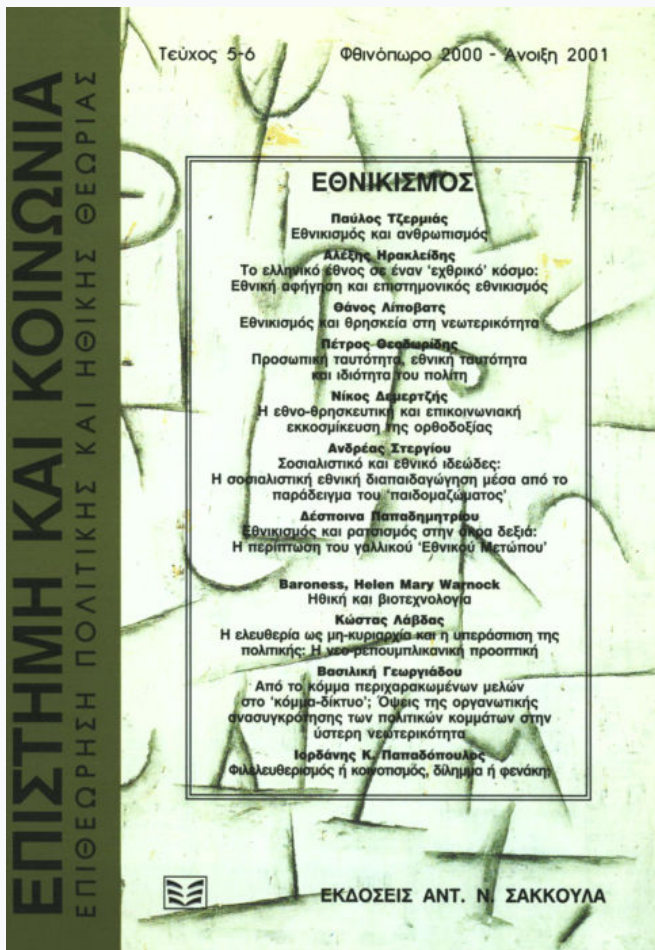

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 5 (2001)

Τόμ. 5-6 (2001): Εθνικισμός

Σοσιαλιστικό και εθνικό ιδεώδες: η σοσιαλιστική εθνική διαπαιδewγή μέσα από το παράδειγμα του "παιδομαζώματος"

Ανδρέας Στεργίου

doi: [10.12681/sas.546](https://doi.org/10.12681/sas.546)

Copyright © 2015, Ανδρέας Στεργίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στεργίου Α. (2015). Σοσιαλιστικό και εθνικό ιδεώδες: η σοσιαλιστική εθνική διαπαιδewγή μέσα από το παράδειγμα του "παιδομαζώματος". *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5, 103-126. <https://doi.org/10.12681/sas.546>

Σοσιαλιστικό και εθνικό ιδεώδες: Η σοσιαλιστική εθνική διαπαιδαγώγηση μέσα από το παράδειγμα του 'παιζομαζώματος'

Ανδρέας Στεργίου*

Ο γραφειοκρατικά διαμορφωμένος τρόπος λειτουργίας του ΚΚΕ την περίοδο που μας απασχολεί και η σιδερένια πειθαρχία που προϋποθέτει ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός επέδρασαν ιδιαίτερα αρνητικά στη συμπεριφορά των κομμουνιστών σε όλα τα επίπεδα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζουμε την περίπτωση του ελληνικού 'παιδομαζώματος' και την προσπάθεια της κομμουνιστικής ηγεσίας στις χώρες υποδοχής των προσφυγοπαίδων να τους εμφυσήσουν συγχρόνως τη σοσιαλιστική και την ελληνική συνείδηση. Παρά την προσπάθεια που οι κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης έκαναν στην κατεύθυνση συνδυασμού της σοσιαλιστικής με την εθνική συνείδηση και αντικατάστασης του παραδοσιακού εθνικισμού με τον προλεταριακό διεθνισμό, τελικά απέτυχαν, γεγονός που αποδεικνύει η αναβίωση των εθνικισμών μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων.

Το ιστορικό πλαίσιο

Όταν κάποτε ο απεσταλμένος μιας ξένης εφημερίδας στην έρευνά του για τον ελληνικό εμφύλιο μάζευε μαρτυρίες ταλανιζόμενος να βρεί απάντηση στο ερώτημα, ποια πλευρά επέφερε την περισσότερη δυστυχία σ' αυτόν τον πόλεμο, συνάντησε έναν χωρικό, ο οποίος, όπως ο ίδιος έγραψε, του έδωσε την ευκρινέστερη απάντηση:

* Ιστορικός, Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Mannheim.

‘...Εκείνος, ο οποίος έχει υπό την εξουσία του ένα χώρο, είναι συνήθως εκείνος, ο οποίος έχει και τις περισσότερες δυνατότητες να διαπράξει εγκλήματα...’ (Tageszeitung, 16/17 Οκτωβρίου 1999).

Και όμως, αν και κάτι τέτοιο θα έπρεπε να θεωρείται μάλλον αυτονόητο, το ζήτημα αυτό αποτέλεσε αντικείμενο έντονης ιστορικής και πολιτικής διαμάχης για δεκαετίες. Αν εντούτοις το θέμα εμφύλιος με την κυβέρνηση Τζαννετάκη και τις συνακόλουθες πράξεις συλλογικής αποενοχοποίησης (κάψιμο φακέλων, εξάλειψη των όρων ‘συμμοριτοπόλεμος’, ‘κομμουνιστοσυμμορίτες’ κτλ.) μερικώς αποφορτίσθηκε, εξακολουθεί να παραμένει ανοιχτό ένα άλλο συνυφασμένο με τον εμφύλιο ζήτημα, που έμεινε γνωστό στη συλλογική μνήμη ως το ‘παιδομάζωμα’.

Παρόλο που και οι δυο πλευρές της εμφυλιοπολεμικής σύρραξης επιδόθηκαν από τότε σε ένα μαραθώνιο κάθε λογής δημοσιεύσεων για το ζήτημα αυτό, είναι εντούτοις αμφίβολο αν και κατά πόσο έχει γίνει γενικώς κατανοητό, τί ακριβώς ήταν η επιχείρηση ‘παιδομάζωμα’, η απομάκρυνση δηλαδή ελληνοπαιδών από την ελληνική επικράτεια και η μεταφορά τους στις χώρες του ανατολικού μπλόκ κατά τα δύο τελευταία έτη του εμφυλίου πολέμου. Ένα ιδιαίτερο ρόλο στην ερμηνεία των γεγονότων έπαιξε και η συμμετοχή στην εξουσία, σταδιακά από το 1981 και μετά, ενός μέρους της ηττημένης παράταξης. Ως αντίδραση στη μονοδιάστατη και εν πολλοίς ανιστορική αντίληψη του παρελθόντος, που είχε επιβληθεί από τους νικητές, ξεκίνησε τότε μια αναθεώρηση των περιόδων ταμπού του ιστορικού παρελθόντος, η οποία εν μέρει ελάχιστα υστερούσε σε προκατάληψη από την προηγηθείσα ψυχοπολεμική προσέγγιση του επίσημου κράτους (Μαυρογορδάτος 1999: 38-40).

Η απομάκρυνση παιδιών από εμπόλεμες περιοχές δεν αποτελεί ελληνική πρωτοτυπία. Παρόμοιες ενέργειες έλαβαν χώρα με λιγότερη ή περισσότερη επιτυχία κατά τη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου (Kinderlandverschickung στη Γερμανία, η επιχείρηση μεταφοράς παιδιών από το Λονδίνο στην Ουαλία και τη Σκωτία) ή και αργότερα (Babylift των Αμερικανών στο Βιετνάμ). Πουθενά όμως δεν προκάλεσαν αυτού του είδους οι επιχειρήσεις μια τέτοια αντιπαράθεση και αντιπαλότητα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας. Ο πρώτος λόγος γι’ αυτό είναι ότι αυτές οι επιχειρήσεις διενεργήθηκαν, στο πλαίσιο ενός εμφυλίου πολέμου, και από τις δύο εμπόλεμες πλευρές ως μέτρο αντιπαράθεσης και ο δεύτερος λόγος είναι ότι και οι δύο πλευρές επικαλέστηκαν κατά βάση το ίδιο επιχείρημα, ότι δηλαδή με την ενέργειά τους αυτή εξασφάλιζαν τη σωτηρία των παιδιών από τις επιθέσεις και τη βαρβαρότητα της άλλης πλευράς.

Η δεξιά παράταξη, που επιπρόσθετα είχε το πλεονέκτημα να αντιπροσωπεύεται στον ΟΗΕ, καταλόγισε στους 'κατσαπλιάδες' σωρεία εγκλημάτων, που σχετιζόνταν με την 'απαγωγή των παιδιών'. Η ελληνική αντιπροσωπεία κατέβαλε μάλιστα σε όλες τις συνεδριάσεις που αφορούσαν το ελληνικό ζήτημα (United Nations Bulletins of the Years 1948-1952) έντονες προσπάθειες να πείσει τη Γενική Συνέλευση (χωρίς ωστόσο για μια σειρά από λόγους να βρει την απήχηση που επιζητούσε) ότι το παιδομάζωμα αποτελούσε 'πράξη γενοκτονίας' ('crime of genocide'), 'μία παράβαση των διεθνών συνθηκών' ('a violation of treaty pledges') και ένα 'έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας' ('a crime against the humanity') (Jones 1985: 70 επ., Κουφουδάκης 1984: 401-501).

Οι κατηγορίες αυτές πλαισιώθηκαν γρήγορα, τόσο στον τύπο της εποχής (πρβλ. τη συλλογή δημοσιευμάτων δεξιών εφημερίδων, *Παιδομάζωμα: Ντοκουμέντα 1940-1949*) όσο και σε διάφορες άλλες εκδόσεις (Αβέρωφ 1996, Gage 1984, Μανούκας 1961), από την κατηγορία του συστηματικού αφελληνισμού, της πλύσης εγκεφάλου και της δημιουργίας γενιτσάρων, οι οποίοι θα στελέχωναν το δημοκρατικό στρατό ως επίλεκτο σώμα εναντίον των ίδιων των μανάδων και των πατεράδων τους. Η αριστερή παράταξη επικαλείται μέχρι σήμερα το ανθρωπιστικό επιχείρημα της διάσωσης των παιδιών από τις κακουχίες και τα δεινά του πολέμου και της προστασίας τους από εγκλεισμό στα 'κολαστήρια' της Φρειδερίκης (*Verbotene Heimat* 1971, Κηπουρός χ.χ.: 21, Μητσόπουλος 1979: 15, Γκριτζώνας 1998: 49 επ.). Υπολογίζεται ότι περίπου 25.000 παιδιά ή 28.000 σύμφωνα με κυβερνητικές πηγές (*Το Χρονικό του Συμμοριτοπολέμου 1978-1979*: 38), μεταφέρθηκαν μέχρι το τέλος του πολέμου στις ανατολικές χώρες.

Η πραγματικότητα τού φαίνεται να είναι αρκετά πιο σύνθετη, απ' ό,τι την παρουσιάζουν οι δύο πλευρές. Τα γενεσιουργά αίτια αυτής της εξέλιξης ανάγονται στο δεύτερο μισό του έτους 1947, που σηματοδοτεί και τη μετάβαση από τον ακόμα 'ήπιο' στον ολοκληρωτικό πόλεμο.

Όσο περισσότερο πλησίαζε η τελική φάση τόσο πιο εντατικές γίνονταν και οι προσπάθειες των δύο αντιπάλων όχι μόνο να καταγάγουν μία νίκη αλλά να επιφέρουν τώρα πια την ολοκληρωτική συντριβή του αντιπάλου. Η κυβερνητική παράταξη άρχισε να υιοθετεί τότε μέτρα (νόμος 509 της 27ης Δεκεμβρίου του 1947 που έθετε εκτός νόμου το κομμουνιστικό κόμμα και τιμωρούσε την κομμουνιστική δράση κατά το πρότυπο του προπολεμικού 'ιδιωνύμου') που σαν μακροπρόθεσμο στόχο είχαν να αποκλείσουν διά παντός την Αριστερά από την πολιτική ζωή (Αλιβιζάτος 1984: 387-390).

των γονιών τους ή αποσπάστηκαν με τη βία, όπως η μια πλευρά προσάπτει στην άλλη, δεν είναι δυνατό να δοθεί στα πλαίσια αυτού του άρθρου γιατί κάτι τέτοιο θα αποδιάρθρωσε τη θεματική του δομή. Ο γράφων επιχειρήσει στα πλαίσια μιας ευρύτερης έρευνας, να δώσει πιο συγκεκριμένες απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, μια περιληπτική αναφορά των οποίων θα γίνει παρακάτω παραθέτοντας ενδεικτικά και μερικές από τις μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν γι' αυτήν.

Άποψη του γράφοντος είναι ότι οι δύο ενέργειες δεν μπορούν να προσδιοριστούν επακριβώς χρονικά και αυτό γιατί η εξέλιξη του πολέμου παρουσιάζει ιδιαίτερα μεγάλες αποκλίσεις και στο χρονικό αλλά και στο γεωγραφικό επίπεδο διεξαγωγής του. Ενώ δηλαδή την ίδια στιγμή που ο πόλεμος μαινόταν, πολλοί κάτοικοι έσπευδαν από απόγνωση να αναζητήσουν ασφάλεια είτε προς το βορρά σε κάποια άλλη χώρα (Συνέντευξη με Α. Τσαγκλίδη/Βερολίνο) είτε προς το νότο σε κάποιο ασφαλέστερο σημείο, κάπου αλλού επικρατούσε σχετική ηρεμία. Προσωπικές έχθρες και αντεγκδικήσεις, αντιθέσεις που είχαν συσσωρευθεί ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου και της κατοχής και εκδηλώθηκαν τότε με τη μορφή αντιποίνων, έπειξαν αναμφισβήτητα ρόλο στη στάση της μιάς ή της άλλης οικογένειας (Συνέντευξη με Κ. Πολυχρονίδη, Α. Παπαδημητρίου και Σ. Θεοδωρίδη/Βερολίνο). Ενώ δηλαδή σε ορισμένες περιοχές/χωριά ο αντάρτικος στρατός αντιμετωπίστηκε ως ελευθερωτής (Συνέντευξη με τον Καριοφίλη Παπουδη/Augsburg), η παρουσία του κάπου αλλού δημιουργούσε συνθήκες κατοχής για τους πληθυσμούς αυτών των περιοχών έχοντας φυσικά οδυνηρά αποτελέσματα για τα παιδιά (Πρόδρομος Κ.). Σε πολλές περιπτώσεις (Συνέντευξη με Κ. Τσιμούδη/Βερολίνο) δεν ετίθετο καν το ζήτημα της βίαιης απόσπασης καθώς τα παιδιά δεν είχαν πια κανένα κηδεμόνα. Μεγαλύτερη προθυμία να εγκαταλείψουν τη χώρα φαίνεται πως επέδειξαν οι κάτοικοι των σλαβομακεδονικών χωριών της Μακεδονίας (Baeretzen 1987: 137, Λαγάνη 1996: 26-27).

Μια βασική παράμετρος στο όλο ζήτημα αποτέλεσε και ο γραφειοκρατικά διαμορφωμένος τρόπος λειτουργίας του ΚΚΕ την περίοδο μετά το 1945 (επιστροφή Ζαχαριάδη και μεταφορά της εξουσίας από τους καπεταναίους στα κομματικά στελέχη). Η σιδερένια πειθαρχία που προϋποθέτει ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός αποδείχτηκε στην κρίσιμη αυτή καμπή του πολέμου σε πολλές περιπτώσεις μοιραία και για τα ίδια τα στελέχη του ΚΚΕ όταν αυτά δημιουργούσαν ακόμη και την υπόνοια ανυπακοής, αλλά και για όσους ενέπιπταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στο πεδίο δράσης του Δημοκρατικού Στρατού (αιχμαλώτους, παιδιά). Η άκριτη ερμηνεία του κομματικού καθήκο-

ντος και η αντίληψη ότι η κομματική εντολή πρέπει με κάθε θυσία να εκτελεστεί, δημιουργεί σε συσχετισμό με τον ανθρώπινο παράγοντα, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, παρενέργειες που τα δρώντα πρόσωπα σπάνια αντιλαμβάνονται. Ήταν η άκριτη στάση των ελλήνων κομμουνιστών και η στενή δογματική τους αντίληψη της κομματικής συμπεριφοράς που κατά τη γνώμη του γράφοντος ευθύνονται για τα λάθη και τις καταχρήσεις που διαπράχθηκαν.

Αν εντούτοις η άσκηση ψυχολογικής πίεσης έλαβε σκληρότερες μορφές (συνέντευξη με Κ. Παπούδη/Augsburg) στις παιδοπόλεις της Φρειδεरिकής (σύμφωνα με μαρτυρίες, στα παιδιά αριστερών οικογενειών διδάσκονταν ούτε λίγο ούτε πολύ ότι οι πατεράδες τους ήταν προδότες του κοινού δικαίου, τους οποίους έπρεπε τα ίδια τα παιδιά σε περίπτωση που αυτοί πιάνονταν αιχμάλωτοι να εκτελέσουν), την αριστερή πλευρά βαρύνει εντούτοις η βίαιη επιστράτευση παιδιών (14-16 χρονών), τα οποία στελέχωναν μετά από μια στοιχειώδη προετοιμασία το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (πρβλ. Γκριτζώνας 1998: 43-48, Μαυροειδής 1997: 24 και συνέντευξη με Α. Χαλκίδη/Ladenburg).

Η υλική υπεροχή του κυβερνητικού στρατού, ο οποίος μπορούσε καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου να υπολογίζει στην αμέριστη υποστήριξη των Αμερικανών, του προσέδωσε και σ' αυτό το πεδίο αντιπαράθεσης μερικά συγκριτικά πλεονεκτήματα. Πέρα από το γεγονός ότι ήταν σε θέση να διεξάγει κανονικές στρατολογήσεις, είχε επίσης τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται τη μξέρια και την απόγνωση πολλών οικογενειών για την τύχη των παιδιών τους. Η δυνατότητά του μάλιστα να διατηρεί χώρους φιλοξενίας εντός της χώρας με συνεχή ανεφοδιασμό σε είδη πρώτης ανάγκης εξασφάλισε στη 'μητέρα' βασίλισσα πολλά από τα 'παιδιά της' και στους αριστερούς την κατηγορία ότι επιδιώκουν με τη φυγάδευση των παιδιών στις ανατολικές χώρες τον αφελληνισμό τους. Όπως είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σήμερα (βλ. website του Συλλόγου Επανασύνδεσης Ελλήνων Υιοθετημένων Σ.Ε.Α.Σ.Υ.Π. address: www.seasyp.gr), η βασίλισσα και οι συνεργάτες της επικαλούμενοι εκείνη την εποχή και πάλι τη φιλανθρωπία προέβησαν στην αχαρκτηρίστη πράξη της προσφοράς παιδιών, όχι μόνο ορφανών, για υιοθεσία σε πλούσιες, κυρίως εβραϊκές οικογένειες, των Ηνωμένων Πολιτειών.

Μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου είχαν συγκεντρωθεί σταδιακά στη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία, όπου βρισκονταν και τα περισσότερα κέντρα εξόρισης και εκπαίδευσης των ανταρτών (Risticovic: 1998), δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες μεταξύ αυτών και παιδιά. Η ηγεσία του ΚΚΕ αποφάσισε

τότε να διασκορπίσει τους πρόσφυγες σε περισσότερες χώρες. Οι λόγοι ήταν πρακτικοί και πολιτικοί. Αφενός μεν επιδιώκονταν να διανεμηθεί το βάρος της περιθάλψης και εγκατάστασης των προσφύγων σε περισσότερες χώρες αφετέρου να διασφαλιστεί η πολιτική συνοχή τους καθώς είχε ήδη επέλθει η ρήξη Τίτο-Στάλιν που ως γνωστόν συμπαρέσυρε στη δίνη της και τις σχέσεις ΚΚΕ και ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Όσοι πρόσφυγες δεν μπόρεσαν να μεταφερθούν σε άλλες χώρες θεωρούνταν σύμφωνα με την επίσημη γραμμή του κόμματος¹ 'όμηροι' του Τίτο που κρατούνταν φυλακισμένοι σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως.²

Η έξοδος των υπολειμμάτων του Δημοκρατικού Στρατού και των γυναικοπαίδων από την Ελλάδα αποτελεί ένα τεράστιο και ταυτόχρονα δραματικό κεφάλαιο της νεοελληνικής ιστορίας. Χωρίς σοβαρή προετοιμασία και εκτεθειμένοι σε άπειρους κινδύνους και αρρώστιες οι πρόσφυγες ήταν αναγκασμένοι να διασχίσουν εκατοντάδες χιλιόμετρα, πολλές φορές με τα πόδια δια μέσου της Πίνδου (Συνέντευξη με Α. Παπαδημητρίου και Ι. Τέντας) παραμένοντας κρυμμένοι τη μέρα από το φόβο των αεροπλάνων και συνεχίζοντας την πορεία το βράδυ χωρίς δυνατότητα φροντίδας για τους ανήμπορους. Αυτούς που αδυνατούσαν να ακολουθήσουν τους περίμενε ή ο θάνατος ή τα αντίποινα των παραστρατιωτικών ομάδων που λυμαίνονταν την ύπαιθρο. Χιλιάδες πρόσφυγες έπρεπε να ταξιδέψουν επί ημέρες κρυμμένοι στα αμπάρια πλοίων με προορισμό τη Σοβιετική Ένωση, η οποία, πάλι με τη σειρά της, στο πλαίσιο της γνωστής πολιτικής της απέναντι στις εθνότητες, τους εγκατέστησε στη δημοκρατία του Ουζμπεκιστάν στα βάθη της Ασίας.

Κάτω πιο οργανωμένη μορφή φαίνεται ότι είχε η φυγάδευση και η διασπορά των παιδιών του παιδομαζώματος στις διάφορες ανατολικές χώρες. Η Βουλγαρία ήταν για τα περισσότερα ο πρώτος σταθμός. Εκεί έλαβε χώρα μια διαδικασία επιλογής κατά την οποία οι μικροί πρόσφυγες, άγνωστο με ποια κριτήρια³, ταξινομήθηκαν ως προς τη χώρα, η οποία θα αποτελούσε τον επόμενο προορισμό τους. Όλες ανεξαιρέτως οι χώρες του ανατολικού μπλόκ κατέβαλαν, παρά την τραγική οικονομική κατάσταση που βρίσκονταν, υποδειγματικές προσπάθειες για την περίθαλψη και την εγκατάσταση των παιδιών (Ruwe 1990: 28-42, Φαράκος 1993: 93-94 και το σύνολο των ερωτηθέντων). Ένας αριθμός παιδιών γύρω στα 1250 απεστάλη σε δυο κύματα το 1949 και το 1950 στην Ανατολική Γερμανία (SAPMO, DY 16/1044, Protokoll 139 der Sitzung des Zentralsekretariats vom 27.12.1948, DY 34, 13/398/2870, Protokoll Nr. 91 der Sitzung des Zentralsekretariats vom 10.3.1950 και ΑΣΚΙ, Ταξινόμικό Κουτί 180, Φάκελος 8/6/59).

Στις 'νέες σοσιαλιστικές πατρίδες' επρόκειτο μικροί και μεγάλοι πρόσφυγες να περάσουν ένα μικρό χρονικό διάστημα ωστόσο οι συνθήκες γίνουν πάλι ώριμες για την επιστροφή τους. Η διαδικασία αυτής της ωρίμανσης έμελλε ωστόσο να αποδειχτεί ιδιαίτερα μακρόσυρτη, καθώς για μερικούς διήρκεσε 25 και για άλλους 30 και 40 χρόνια, ενώ για κάποιους δεν τελείωσε ποτέ.

Η ανατροφή των παιδιών και η προβληματική του έθνους

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρηθεί βάσει προφορικού, έντυπου και αρχαικού υλικού να εξεταστεί η εθνική διάσταση που διέπνεε τη συνολική εκπαίδευση των παιδιών στις ανατολικές χώρες. Ως άξονας αυτού του εγχειρήματος επιλέχθηκε η περίπτωση των παιδιών της Ανατολικής Γερμανίας όχι μόνο γιατί ο γράφων έχει στη διάθεσή του επαρκές αρχαικό υλικό γι' αυτή τη χώρα, αλλά και διότι το συγκεκριμένο παράδειγμα είναι ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό για το χαρακτήρα και την ποιότητα της συνολικής εθνικής διαπαιδαγώγησης στις κομμουνιστικές χώρες.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, μόνη από όλες τις άλλες χώρες του ανατολικού μπλόκ, ανέλαβε να φιλοξενήσει *αποκλειστικά και μόνο* παιδιά χωρίς τους κηδεμόνες τους, στην περίπτωση βέβαια που αυτοί είχαν φύγει μαζί με τα παιδιά από την Ελλάδα. Η αποκλειστικότητα αυτή συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι η άφιξη των ελληνοπαίδων στη χώρα αυτή συνέπεσε με την απόπειρα της εκ βάθρων σύστασης ενός καινούργιου κράτους, 'του πρώτου γερμανικού κράτους των εργατών και αγροτών στον κόσμο' και, όπως η κομμουνιστική του ηγεσία διατεινόταν, και μιας νέας κοινωνίας. Τα παιδιά βρέθηκαν έτσι σε ένα πολιτικά πρωτόγνωρο και εθνικά διαμορφούμενο κοινωνικό πλαίσιο, όχι μόνο για τα ίδια αλλά και για το σύνολο των δρώντων μελών αυτού του νέου κρατικού μορφώματος. Οι όποιες προσπάθειες επομένως μιας κατευθυνόμενης παιδείας μπορούσαν και έπρεπε να έχουν πολύ μεγαλύτερη επιτυχία απ' ό,τι σε άλλες χώρες, καθώς οι αντιστάσεις του δέκτη, στην προκειμένη περίπτωση των παιδιών, ήταν εξαιρετικά περιορισμένες. Μεθοδολογικοί λόγοι επιτάσσουν εντούτοις τη διερεύνηση αυτής της προβληματικής σε ολόκληρο το ανατολικό μπλόκ, όπου διασκορπίστηκαν τα φυγαδευμένα παιδιά.

Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα αν η διαπαιδαγώγηση των παιδιών στόχευε πράγματι στον αφελληνισμό τους πρέπει να καταδειχθούν οι δύο βασικές συνιστώσες του όλου θέματος. Η πρώτη είναι αν στο γενικότερο

πολιτισμικό πλαίσιο της ανατολικογερμανικής κοινωνίας ενυπήρχε μια εθνικά προσανατολισμένη αφομοιωτική πολιτική απέναντι στους ξένους και η δεύτερη αν η εκπαιδευτική κουλτούρα, που με ζήλο το ΚΚΕ και οι οργανώσεις του προσπάθησαν να ενσταλάξουν στους μικρούς πολιτικούς πρόσφυγες συνέτεινε ή όχι στον αφελληνισμό τους

Αν και τα κομμουνιστικά καθεστώτα υιοθέτησαν σε γενικές γραμμές μια αφοριστική και αρνητική στάση απέναντι στο έθνος θεωρώντας το παράγωγο των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, δεν κατόρθωσαν να απαλλαγούν ποτέ από την αναγκαιότητα που διέπει την πολιτική άσκηση εξουσίας σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, να συσπειρώσουν δηλαδή τους πολίτες τους γύρω από κοινά πολιτιστικά γνωρίσματα και κοινούς πολιτικούς στόχους. Γι' αυτό το λόγο εξαναγκάστηκαν εκ των πραγμάτων να διασώσουν στοιχεία της εθνικής τους κληρονομιάς από τα οποία οι πολίτες των κρατών αυτών αντλούσαν κομμάτια της συλλογικής τους μνήμης και πολιτιστικής τους ιδιαιτερότητας. Εξ αυτού του γεγονότος όμως βρέθηκαν πολύ γρήγορα στη δυσάρεστη θέση να πρέπει χάριν της επιδιωκόμενης συνοχής να συντηρούν από τη μία τον ιστό μιας εθνικής ιδεολογίας χωρίς να αναιρούν από την άλλη το όραμα της οικοδόμησης μιας νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας, η οποία βάσει του θεωρητικού προτύπου βρισκόταν σε πλήρη αντιδιαστολή με όλες τις προηγούμενες μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

Αυτή την εννοιολογική αντίφαση επιχείρησαν να υπερβούν με έναν επαναπροσδιορισμό του όρου *έθνος* σε σοσιαλιστική βάση. Ο δρόμος αυτός αποδείχτηκε εντούτοις από την αρχή ως ιδιαίτερα ακανθώδης, καθώς οι ιδρυτές του επιστημονικού σοσιαλισμού Μάρξ και Ένγκελς ελάχιστα είχαν ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό. Ο ίδιος ο Στάλιν στο βιβλίο του *Προβλήματα του Λενινισμού* (Stalin 1947: 62-71) πραγματεύτηκε το εθνικό ζήτημα μόνο σε σχέση με τα διάφορα επαναστατικά κινήματα. Η νομομοποιητική αγωνία αυτού του ακροβατισμού διογκώθηκε ακόμα περισσότερο, όταν έγινε φανερό ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς, διαβλέποντας έγκαιρα τον κίνδυνο διάσπασης του εργατικού κινήματος διά μέσου του εθνικισμού, ενέταξαν το έθνος στο πολιτικοκοινωνικό εποικοδόμημα (Überbau) της αστικής κοινωνίας και των εκμεταλλευτικών σχέσεων παραγωγής (Mommesen 1974: 118-119). Το έθνος ήταν επομένως βάσει αυτής της θέωρησης ένα προϊόν των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που θα εξαφανιζόταν αυτόματα με την εξάλειψη αυτής της μορφής οικονομικών σχέσεων. Ο ιδεολογικός μηχανισμός αυτών των καθεστώτων γνώριζε γι' αυτόν το λόγο πολύ καλά ότι μια άκριτη αποδοχή του όρου *έθνος* θα αναιρούσε ad hoc και το σοσιαλιστικό χαρακτηρισμό των

ίδιων των κοινωνικοοικονομικών δομών, που με πάθος προπαγάνδισε. Για να υπερβεί αυτή τη δυσκολία κατέφυγε στη νομιμοποιητική δυναμική ενός μέσου, το οποίο ελάχιστες φορές απέτυχε στο σκοπό που κλήθηκε να εκπληρώσει. Αυτό το μέσο λεγόταν ιστορία, η οποία ως γνωστόν σε αρκετές περιπτώσεις οφείλει την υπόστασή της όχι στο αντικείμενο που ερευνά, αλλά στο υποκείμενο που την ερμηνεύει.

Ξεκινώντας από την εννοιολογική αφετηρία ότι το έθνος αντανακλά συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας και ταξικά συμφέροντα, τα οποία συνθέτουν το κοινωνικό του υπόστρωμα και προσδίδουν στο κράτος τον οικονομικοκοινωνικό του χαρακτήρα, οι φορείς αυτής της ιδέας του κράτους εισήγαγαν τον αυθαίρετο όρο 'σοσιαλιστικό έθνος', τον οποίο προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν με μια εξίσου αυθαίρετη ιστορική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η μορφή έθνους αποτελούσε το ιστορικό αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης εξέλιξης, της οποίας οι ρίζες βρίσκονταν στους αγώνες του γερμανικού λαού για εθνική αποκατάσταση και ολοκλήρωση. Ήδη όμως από τις αστικές επαναστάσεις του 1848/49 διεφάνη, σύμφωνα πάντα με αυτή τη θεώρηση (Kosing 1976: 89 επ.), ότι η αστική τάξη, σε αντίθεση με την εργατική υπό την ηγεσία του Μάρξ και του Ένγκελς, δεν διέθετε ένα ενκρινές εθνικό πρόγραμμα που να αντιστοιχεί στα εθνικά οράματα του γερμανικού λαού. Όταν λοιπόν συνεστήθη το πρώτο εθνικό γερμανικό κράτος, ο χαρακτήρας του ήταν αναγκαστικά τόσο 'αντιδραστικός' όσο και μιλιταριστικός, καθώς η 'αδύναμη' αστική τάξη δεν είχε κατορθώσει να εξαλείψει τις αριστοκρατικές και φεουδαλικές δομές της προηγούμενης κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Η 'συμμαχία' αυτών των 'συντηρητικών', 'αντιδραστικών' κοινωνικών τάξεων με την αστική τάξη και το μεγάλο κεφάλαιο (monopolkapitalistische Bourgeoisie) που σφουρηλατήθηκε με το χρόνο στα πλαίσια αυτού του νέου κράτους διαμόρφωσε το 'καπιταλιστικό έθνος' που οδήγησε τη Γερμανία στο φασισμό, τον εθνικισμό και τον επεκτατισμό και προκάλεσε τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Αυτή η μιλιταριστική παράδοση εξαφανίστηκε εντούτοις, ως διά μαγείας, μετά το 1945 στο ανατολικό τμήμα της μεταπολεμικής Γερμανίας ενώ συνέχισε να υφίσταται σε πλήρη μορφή στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας! Αφού η Ανατολική Γερμανία ήταν το κράτος των εργατών και οι σχέσεις παραγωγής είχαν αντικαπιταλιστικό και αντιεμεταλλευτικό χαρακτήρα, έγραφε ο κορυφαίος ανατολιγογερμανός θεωρητικός του έθνους Alfred Kosing (1976: 94-101), δεν μπορούσε το έθνος, ως μια άμεση αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας, παρά να είναι μια έκφραση αυτών των νέων ποιοτικά διαφοροποιημένων κοινωνικών σχέσεων

που παράγουν την ανθρώπινη συνείδηση και καθορίζουν το κοινωνικό φέρεσθαι των πολιτών.

Αυτή η μορφή έθνους δεν ήταν ξένη προς το γερμανικό έθνος, του οποίου τη γνησιότητα η Ανατολική Γερμανία επίσης διεκδικούσε ενώπιον της διεθνούς κοινότητας, προκειμένου να επιτύχει την αναγνώρισή της ως κράτους και να σπάσει την πολιτική απομόνωση που της είχε επιβάλλει η Δυτική Γερμανία, αλλά ήταν μια πιο αναπτυγμένη μορφή κοινωνικής οργάνωσης και εθνικής ολοκλήρωσης από ό,τι η αντίστοιχη της ΟΔΓ (Scheuner 1980: 104-108). Η νέα κυρίαρχη εθνική ιδεολογία ονομαζόταν προλεταριακός/σοσιαλιστικός πατριωτισμός και αποτελούσε ένα αναπόσπαστο κομμάτι του προλεταριακού διεθνισμού που υποτίθεται ότι εξέφραζε τα συμφέροντα της εργατικής τάξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Η εθνική υπερηφάνια ταυτιζόταν τώρα όχι πια με τις εθνικές και πολιτιστικές παραδόσεις ή τη γλωσσική ιδιαιτερότητα, αλλά με τις κατακτήσεις και την πρόοδο της σοσιαλιστικής κοινωνίας, την οποία οι σοσιαλιστές πολίτες όφειλαν να υπηρετούν.

Αυτό το πρότυπο 'σοσιαλιστικού πολίτη' έπρεπε να αποδεχθούν και τα ελληνόπουλα στην Ανατολική Γερμανία, με τη διαφορά ότι γι' αυτά, στην κατάστασή τους, ετίθετο το επιπρόσθετο στοιχείο της προσωρινότητας της παραμονής τους εκεί. Στην αίσθηση αυτής της προσωρινότητας συνήργησε και το ανατολικογερμανικό κράτος, το οποίο ουδέποτε τα αναγνώρισε ως γερμανούς πολίτες, ενώ κατά τα άλλα μερίμνησε *κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο* για την υλική φροντίδα και την εκπαιδευτική εξέλιξη αυτών των βασιανισμένων από τον πόλεμο παιδιών (η εκπαιδευτική και επαγγελματική εξέλιξη αυτών των παιδιών ήταν απροσδόκητα επιτυχής ακόμα και για τους ανθρώπους του ΚΚΕ, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα περισσότερα εξ' αυτών δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ σχολείο, δεν ήξεραν να γράφουν, να διαβάζουν και έπρεπε να μάθουν ταυτόχρονα δύο γλώσσες, Γερμανικά και Ελληνικά και μία τέχνη ή βιομηχανική ειδικευση: ΑΣΚΙ ταξ. κουτί 180, βλ. εκθέσεις του Θαν. Γεωργίου).⁴ Πλην ελαχίστων εξαιρέσεων όλοι οι Έλληνες που ζούσαν στην Ανατολική Γερμανία κατείχαν ένα διαβατήριο στο οποίο αναγραφόταν ΕΛΛΗΝΑΣ ΧΩΡΙΣ ΠΑΤΡΙΔΑ. Αν σε αυτό προστεθεί και το γεγονός ότι απ' όλα ανεξαίρετως αυτά τα παιδιά το ελληνικό κράτος αφαίρεσε την ελληνική ιθαγένεια θεωρώντας τα εχθρούς της πατρίδας, μπορεί εύκολα να αναλογισθεί κανείς τί ψυχικές συνέπειες είχε γι' αυτούς τους ανθρώπους το αίσθημα της αδιάκοπης προσωρινότητας που χρόνο με το χρόνο γινόταν μονιμότερο.

Εξαιτίας του προσωρινού χαρακτήρα της παραμονής των Ελλήνων στο

σοσιαλιστικό κράτος του γερμανικού έθνους επετράπη στο ΚΚΕ να έχει παράλληλα με το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα δικό του εκπαιδευτικό μηχανισμό για τη διάδοση της δικής του εθνικής διαπαιδαγώγησης. Ο μηχανισμός αυτός δημιουργήθηκε για το σύνολο των παιδιών στις σοσιαλιστικές δημοκρατίες και καθοδηγούνταν από τη ΕΒΟΠ (Επιτροπή Βοήθειας για το Παιδί) που ανέλαβε τη συνολική φροντίδα για την εκπαίδευση των δασκάλων, τη συγγραφή των βιβλίων, την ελληνόγλωσση πολιτική και σχολική μόρφωση των παιδιών και φυσικά για την εθνική τους διαπαιδαγώγηση. Αυτή δεν ήταν ανθελληνική κατά το πρότυπο των γενιτσάρων, όπως χονδροκομμένα υποστήριζε η δεξιά προπαγάνδα, αλλά, εάν θέλαμε να την εκφράσουμε σε μια λέξη, σοσιαλιστική. Αυτό σήμαινε ότι, όπως και στην περίπτωση των πολιτών της Ανατολικής Γερμανίας, τα παιδιά όφειλαν να αφομοιώσουν ένα τύπο εθνικής παιδείας που βασιζόταν στο συγκερασμό της σοσιαλιστικής διαπαιδαγώγησης με μια εθνική παράδοση ερμηνευμένη υπό το πρίσμα όμως μαρξιστικής επιλεκτικής ιστοριογραφίας.

Ένα κατατοπιστικό παράδειγμα για το πώς η ηγεσία του ΚΚΕ αντιλαμβάνονταν την εθνική μόρφωση των ελληνοπαίδων στις ανατολικές χώρες, μας δίνει ένας από τους βασικότερους συντελεστές της ελληνικής σχολικής εκπαίδευσης, μέλος της ΕΒΟΠ, ο Γ. Αθανασιάδης σε κύριο άρθρο του στο Νεο Κόσμο (1951: 33), όταν ορίζει ως κατευθυντήριες γραμμές της εθνικής παιδείας τα ακόλουθα λόγια του Ζαχαριάδη:

‘... Ν’ αγαπάτε και να την θυμάστε αδιάκοπα την πατρίδα μας την Ελλάδα. Όσα μαθαίνετε και όσα αποχτάτε, πρέπει ένα σκοπό να έχουν: να σας κάνουν καλύτερους αγωνιστές για την απελευθέρωση και τη σοσιαλιστική οικοδόμηση της Ελλάδας. Να δημιουργείτε τον εαυτό σας σε πραγματικούς αγωνιστές διεθνιστές. Αυτό σημαίνει αλληλοεχτίμηση, αλληλοσεβασμό και αγάπη ανάμεσα στα μακεδονόπουλα και στα ελληνόπουλα. Χωρίς αυτό, χωρίς να ξεριζώσουμε το σαράκι του σωβινισμού και της εθνικής διαίρεσης δεν δημιουργείται πραγματικός κομμουνιστής. Αγαπάτε με όλη σας την ψυχή τη Σοβιετική Ένωση τη μεγάλη πατρίδα μας. Να διδάσκεστε και να παραδειγματίζεστε από την ηρωική Κοσμομολ. Να έχετε τη φιλοδοξία να γίνετε άξιοι αγωνιστές σαν τους Κοσμομολους. Να μαθαίνετε τα ρούσικα...’

Η Σοβιετική Ένωση, ο Στάλιν, η υπόθεση της εργατικής τάξης, ο προλεταριακός διεθνισμός ήταν έννοιες που αναμφισβήτητα κυριαρχούσαν στην εκπαίδευση των παιδιών:

‘... μόνο οι εργαζόμενες μάζες αγαπούν την πατρίδα τους και το έθνος τους, μόνο αυτές αγωνίζονται να λευτερώσουν την πατρίδα απ’ την κεφαλαιοκρατική καταπίεση και τον ξένο ζυγό. Ποιός έδειξε και ποιός δέχθηκε αγάπη στην πατρίδα και

στο έθνος κατά τις κρίσιμες στιγμές; Ο εργαζόμενος λαός. Και πρώτοι ανάμεσα σε όλους φανερώθηκαν αγνοί και ηρωικοί πατριώτες οι κομμουνιστές. Ο κομμουνιστής είναι πρότυπο πατριώτη. Αυτό αποδείχτηκε σε όλες τις χώρες. Αποδείχτηκε περίτρανα και στη χώρα μας...’ (Αθανασιάδης 1951: 33).

Ως αξεπέραστα, ανένα πρότυπα πνευματικής και πολιτικής ολοκλήρωσης προπαγανδίζόταν στα παιδικά περιοδικά (*Επονίτης*, *Πυρσός*, *Αετόπουλα*, *Η Φωνή της Γυναίκας*, *Καινούργια Βάρδια*), υμνητικά μάλιστα, τέσσερα κυρίως πρόσωπα της σοσιαλιστικής παράδοσης: ο Στάλιν, ο Μπελογιάννης, ο Ζαχαριάδης και ο Σταχάνοφ. Τα τέσσερα αυτά πρόσωπα συμβόλιζαν και τις τέσσερις βασικές αρχές του σοσιαλιστικού ιδεατού ανθρώπου: του οδηγού, υπηρέτη της παγκόσμιας ειρήνης για το Στάλιν, του ήρωα, υπηρέτη του κόμματος για το Μπελογιάννη, του οργανωτή και μπροστάρη της σοσιαλιστικής απελευθέρωσης για το Ζαχαριάδη και του θυσιαζόμενου υπέρ της οικοδόμησης της σοσιαλιστικής κοινότητας για το Σταχάνοφ.

Παρόλ’ αυτά η παρεχόμενη παιδεία δεν ήταν ανθεθνική σε οιαδήποτε περιπτώση. Οι κομμουνιστές ίσως και από ζήλο να αντικρούσουν τις κατηγορίες των δεξιών περί γενιταρισμού έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας και τη διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας στους μικρούς πρόσφυγες έστω και αν δεν μπορούσαν να προσφέρουν διδασκαλία υψηλής ποιότητας λόγω της ατελούς προετοιμασίας των δασκάλων. Με εξαίρεση ορισμένους επαγγελματίες δασκάλους που έφυγαν μαζί με τα υπολείμματα του Δημοκρατικού Στρατού στις ανατολικές χώρες, οι υπόλοιποι είχαν στοιχειώδεις γνώσεις, που η ΕΒΟΠ προσπαθούσε ανά διαστήματα με διάφορα φροντιστήρια δασκάλων στα Σκόδρα της Αλβανίας ή και αλλού να τις διευρύνει περαιτέρω (Συνέντευξη με Χρ. Τζιτζιλώνη και Γρ. Φαράκο/Αθήνα).

Η διαμόρφωση ελληνικής εθνικής συνείδησης ορίστηκε ως πρώτιστο καθήκον των δασκάλων. Η σύνδεση με την πατρίδα, την Ελλάδα, έπρεπε με κάθε θυσία να κρατηθεί ζωντανή. Τον όρο ‘εθνική’ νοηματοδοτούσε βέβαια η ΕΒΟΠ με ορισμένες βασικές και μερικώς μανιχαϊστικού χαρακτήρα παρανέσεις. Σε ένα χαρακτηριστικό άρθρο του Στρατή Τζιραντζίδη, μέλους της ΕΒΟΠ και δασκάλου των παιδιών στο περιοδικό *Πυρσός* το Μάρτιο του 1961 με τίτλο ‘Για τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη ελληνικής εθνικής συνείδησης στα εκπαιδευμένα Ελληνόπουλα’, διαβάζουμε τα εξής:

‘...Διαμόρφωση ελληνικής εθνικής συνείδησης σημαίνει σε γενικές γραμμές τα παρακάτω α) να δώσουμε στο παιδί να καταλάβει πως ανήκει σε μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που λέγονται Έλληνες και που ξεχωρίζουν από άλλες ομάδες

ανθρώπων με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά β) να γνωρίζουμε το παιδί σιγά σιγά κι ανάλογα με την πνευματική του ανάπτυξη όλο και πιο πλατιά με τους Έλληνες και με τα χαρακτηριστικά τους, να το μάθουμε ν' αγαπάει τους Έλληνες και τα κοινά τους χαρακτηριστικά και να τα θεωρεί δικιά του γ) να το συνηθίσουμε να σκέφτεται και να ενεργεί έτσι όπως ταιριάζει στην ομάδα του και όπως την ωφελεί δ) να το μάθουμε να αγαπάει όλους τους καλούς ανθρώπους και τις ομάδες που δουλεύουν και αγωνίζονται για το καλό του και για το καλό της δικής του ομάδας και να μισεί τους λίγους κακούς ανθρώπους που θέλουν το κακό του και το κακό της ομάδας του (...) Το παιδί πρέπει να ακούει συχνά πως όλοι οι συγγεντρωμένοι εδώ είναι Έλληνες, πως το παιδί είναι ελληνόπουλο, ενώ οι άλλοι άνθρωποι που συναντά στο δρόμο είναι ανάλογα με τη χώρα που βρίσκεται -Τσέχοι, Ρουμάνοι, Γερμανοί, Ρώσοι και τα παιδιά που συναντά έξω ή στο παιδικό σταθμό είναι τσεχόπουλα, γερμανόπουλα ή ρωσόπουλα. Και τις λέξεις Έλληνες, ελληνόπουλο, πρέπει να τις μάθει έτσι όπως ξέρει το ονομά του...'

Η προαγωγή της ελληνοκεντρικής παιδείας και παράδοσης δεν κατόρθωσε εντούτοις να απαλλαγεί από μια ιδεολογική διολίσθηση της ερμηνείας της ιστορίας και των εθνικών παραδόσεων που κατατρέχει τη μαρξιστική μεθολογική οπτική. Το ανάλογο νομιμοποιητικό άγχος των ανατολικογεωμεανών να παρουσιάσουν εκ των υστέρων τη σοσιαλιστική κοινωνική βαθμίδα ως την ιδανική και νομοτελειακή απόληξη μιας ιστορικής συνέχειας ενυπάρχει αντίστοιχα και στις προσπάθειες των ελλήνων κομμουνιστών να εξάγουν από την ιστορική παράδοση τα στοιχεία εκείνα που εμφανίζουν τους κομμουνιστές πρωτοπόρους κάθε ιστορικής εξέλιξης. Υπό το ίδιο σκεπτικό παρουσιαζόταν βέβαια και ο εμφύλιος πόλεμος ως η επανάσταση των καταπιεσμένων, με στόχο να αντιστρέψουν τη νεολληνική ιστορική εξέλιξη που διεπόταν από τη δουλοπρέπεια και τον ενδοτισμό των κυρίαρχων τάξεων. Όπως την ίδια περίοδο η επίσημη 'εθνική' ιστοριογραφία του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους έριχνε το ανάθεμα για όλα τα δεινά του έθνους στους κομμουνιστές, αναγορεύταν ο Δημοκρατικός Στρατός ως συνέχεια της επανάστασης του '21 και οι διάφοροι σύγχρονοι αρχηγοί του (Ζαχαριάδης, Μπελογιάννης) παρομοιάζονταν με τους τότε οπλαρχηγούς, τον Κολοκοτρώνη και τον Ανδρούτσο! (Επονίτης: Μάρτης 1952: 16-17).

Η ίδια τελεολογική, μανιχαϊστική αντίληψη της πάλης του αιώνιου καλού ενάντια στο αιώνιο κακό συναντάται στις διάφορες εκδόσεις των προσφύγων και αναφορικά με το ρόλο της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης:

... Στα παλιά τα χρόνια ο λαός μας είχε αποθέσει τις ελπίδες του για τη λευτεριά του στα γιαταγάνια των παληκαριών του και στο ξανθό γένος, στο θρυλικό Μόσκοβα, στην Αγία Ρωσία που την τραγουδούσε και την αγαπούσε. Και πραγματι-

κά με την προέλαση του Ρώσου στρατηγού Ντίμιτρις στα Βαλκάνια καρποφόρησαν οι αγώνες του έθνους μας και σχηματίστηκε τότε το ελληνικό κράτος. Στα τελευταία χρόνια πάλι χάρη στο Στάλιν και το σοβιετικό στρατό λευτερωθήκαμε απ' τη χιτλερική σκλαβιά. Χάρη στο Στάλιν πήραμε τα Δωδεκάνησα. Η Σοβιετική Ένωση στάθηκε ο μεγάλος φίλος και προστάτης του λαού μας στα δύσκολα χρόνια της αμερικανοαγγλικής κατοχής. Η ψυχή του Στάλιν, λέει ο Ζαχαριάδης είναι σαν την αρχαία αιολική άρπα που ανταποκρίνεται και παίζει στην παραμυθική αναπνοή του αέρα, δονείται στον κάθε αναστεναγμό και πόνο, στην κάθε ελπίδα και προσδοκία της ανθρωπότητας...' (Επωνίτης: Μάρτιος 1953: 22-23).

Ειδικότερα για την Ανατολική Γερμανία το εθνικό ιδεώδες, το οποίο, ο απο Έλληνες και Γερμανούς αποτελούμενος μηχανισμός για τη φροντίδα των ελλήνων προσφύγων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας Freies Griechenland, προσπαθούσε να εμφυσήσει στους μικρούς Έλληνες, συνοψιζόταν στις εξής βαισικές συνιστώσες:

‘ανατροφή σωματικά, πνευματικά και πολιτικά ολοκληρωμένων ανθρώπων, δημιουργία ειδικευμένου τεχνικού προσωπικού που θα ήταν σε θέση να συνδράμει στην απελευθέρωση της χώρας και τη μετεξέλιξη της σε ώριμη σοσιαλιστική κοινωνία’ (SAMPO, DY 30 IV 2/20/252a, Bericht des Genossen Paskalis Kostudis an die SED vom 18.9.1956).

Δεν συνεπαίρονταν φυσικά όλοι με αυτό το ιδεώδες του προτύπου ‘σοσιαλιστικού πολίτη’. Ενώ κάποιοι θέλησαν να μετουσιώσουν στην πράξη αυτό το κομμουνιστικό πρότυπο σπουδάζοντας στις κομματικές σχολές στελεχών (Κ. Πολυχρονίδης, Βερολίνο), μερικοί άλλοι προτίμησαν να αποδράσουν στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΑΣΚΙ: ταξ. κουτί 364, φάκελος 20/14/172, ταξ. κουτί 363, φάκελος 20/13/48 και ταξ. κουτί 128, φάκελος 7/15/63).

Όσο περισσότερο περνούσε ο καιρός τόσο πιο αποστασιοποιημένη γινόταν η στάση των περισσότερων νέων, κυρίως αυτών που ανδρώθηκαν στην Ανατολική Γερμανία και δεν είχαν ζήσει την κατοχή και τον εμφύλιο, για τα πολιτικά τεκταινόμενα. Ένας μεγάλος αριθμός πολιτικών προσφύγων μετανάστευσε γι' αυτό το λόγο από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και μετά στη Δυτική Γερμανία γιατί όντας μορφωμένοι και ειδικευμένοι οι περισσότεροι αναζήτησαν καλύτερες μισθολογικές προοπτικές στη ‘χρυσή δύση’ και όχι (όπως δήλωσαν οι ίδιοι στον γράφοντα) γιατί ένιωθαν καταπίεση ή ανελευθερία. Μερικοί ήλπιζαν ότι με αυτό τον τρόπο θα εξασφάλιζαν ευκολότερα την επιστροφή τους στα πάτρια εδάφη, καθώς επιστρέφοντας στην Ελλάδα δια μέσου της ΟΔΓ θα απέλειφαν μιά για πάντα απέναντι στο ελληνικό κράτος το κομμουνιστικό ‘στίγμα’. Και μόνο αυτό το γεγονός δείχνει ότι η

επαφή και η σύνδεσή τους με την Ελλάδα δεν διακόπηκε ποτέ. Άλλοι πάλι, αυτοί που βρίσκονταν σε στενότερη επαφή με το ΚΚΕ και τις οργανώσεις του, έμειναν για πάντα στην Ανατολική Γερμανία. Αυτοί συναισθάνθηκαν την πτώση του τείχους όχι ως την αρχή της επανένωσης ενός λαού, ενός διαιρεμένου έθνους ή το τέλος μιας θλιβερής για πολλούς ιστορίας, αλλά ως το άδοξο τέλος ενός σαραντάχρονου αγώνα και την απώλεια μιας πατρίδας, της σοσιαλιστικής τους πατρίδας...

Η περίπτωση των Σλαβομακεδόνων στην εμιγκράτσια

Μια ενδιαφέρουσα πλην όμως άγνωστη πτυχή του όλου ζητήματος αποτελεί η μορφή της παιδείας που οι οργανώσεις του ΚΚΕ προσπάθησαν να μεταδώσουν στους Σλαβομακεδόνες, ενήλικους και ανήλικους, που ακολούθησαν τα υπολείμματα του Δημοκρατικού Στρατού στις ανατολικές χώρες. Διάφορες οργανώσεις Σλαβομακεδόνων που δρουν στον Καναδά και στην Αυστραλία προπαγανδίζουν κυρίως μέσω του Internet (address: <http://www.geocities.com/>) ότι ο αριθμός των Σλαβομακεδόνων που εγκατέλειψαν την Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου ανέρχεται σε 60.000 και ο αριθμός των παιδιών σε 28.000! Είναι σαφές ότι επιχειρείται να ταυτισθεί ο συνολικός αριθμός των πολιτικών προσφύγων με Σλαβομακεδόνες για την εξυπηρέτηση άλλων στόχων.

Η προβληματική του ζητήματος αυτού είναι ιδιαίτερα σύνθετη, ενώ οι χρονικές καταβολές της ανάγονται στην κατοχή, όταν ο ΕΛΑΣ αναγνωρίζοντας την αρχή της ισοτιμίας των εθνοτήτων στρατολόγησε για τις ανάγκες του απελευθερωτικού αγώνα Σλαβομακεδόνες. Την ίδια πρακτική ακολούθησε αργότερα και ο Δημοκρατικός Στρατός. Οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί της Μακεδονίας ανταποκρίθηκαν θερμά στο κάλεσμα πρώτα του ΕΛΑΣ και ύστερα της προσωρινής κυβέρνησης του βουνού, καθώς έχοντας υποστεί στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά τις γνωστές βάρβαρες αφομοιωτικές πρακτικές της 'εθνικής καθάρσεως', πίστευαν σε καλύτερη μεταχείριση μετά τον πόλεμο και σε ειδικά πολιτιστικά και διοικητικά προνόμια (πρβλ. και *Frankfurter Allgemeine*: 11.12.1984).

Πολύ γρήγορα ωστόσο η μειονοτική αυτή ομάδα έγινε πεδίο εθνικιστικής έξαρσης, που τροφοδοτούνταν από την πολιτική του Τίτο ενώ αργότερα, μετά το 1947, αποτέλεσε εφιαλτήριο διεκδικήσεων της μονίμως ρεβιζιονιστικής σε εθνικά και συνοριακά ζητήματα Βουλγαρίας. Φορέας των εθνικιστικών επιδιώξεων του Τίτο έγινε η οργάνωση ΝΟΦ (NOF: Naroden Osloboditeln

Front = Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο), της οποίας μακροπρόθεσμος στόχος ήταν η συνένωση της ελληνικής Μακεδονίας με τη Γιουγκοσλαβική (Σφέτας 1996: 216). Το ΚΚΕ προσπάθησε μεν να θέσει υπό τον έλεγχο του αυτή την οργάνωση, αντιμετωπίζοντας ωστόσο ολοένα και περισσότερο πρόβλημα εφεδρειών για το δημοκρατικό στρατό ανέχτηκε και σε μερικές περιπτώσεις ενθάρρυνε (βλ. Πέμπτη Ολομέλεια του ΚΚΕ, απόφαση για το Μακεδονικό) στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου σωρεία εθνικιστικών προκλητικών ενεργειών, που το εξέθεσαν ανεπανόρθωτα στα μάτια των άλλων του.

Μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν το ΚΚΕ άρχισε να παίρνει ολοένα και πιο αντιγιουγκοσλαβική στάση στο ζήτημα αυτό, η οποία κορυφώθηκε μετά την ήττα στο Βίτσι-Γράμμο το καλοκαίρι του 1949. Στα πλαίσια της ερμηνείας της ηγεσίας του ΚΚΕ για τα αίτια της ήττας, όπου απροσχημάτιστα αποδίδονται όλες οι ευθύνες για την ήττα στην 'προδοτική στάση του Τίτο' (Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ, ΙΙΙ, 1995: 14-15), επιχειρείται μια ανασκευή της στάσης του ΚΚΕ απέναντι στους Σλαβομακεδόνες κατά την περίοδο του εμφυλίου με την απόδοση ευθυνών στην ιμπεριαλιστική πολιτική του Τίτο. Στο ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό άρθρο του Π. Μαυρομάτη στο *Νέο Δημοκράτη* το Νοέμβριο του 1949 με τίτλο 'πώς η κλίμα του Τίτο εκμεταλλεύεται το μακεδονικό ζήτημα' υποστηρίζεται ότι:

‘ο πράκτορας της Ιντελιντζες Σέρβις Τίτο με την βοήθεια ντόπιων πρακτόρων χρησιμοποίησε το μακεδονικό ζήτημα και τον αγνό πόθο ενός χλιοβασανισμένου λαού για τη λευτεριά για τα συμφέροντα του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού. Απεργαζόμενος ήδη από το 1944 σχέδιο διάσπασης των Σλαβομακεδόνων σκόρπιζε αυτονομιστικά συνθήματα αναμεσά τους διευκολύνοντας έτσι την πολιτική των προκλήσεων ενάντια στο προοδευτικό κίνημα, προκλήσεις που οργάνωναν ο μοναρχοφασισμός και οι εγγλέζοι κατακτητές!’

Στην πολιτική προσφυγιά τώρα το ΚΚΕ διατήρησε αυτή την εχθρική στάση απέναντι στον 'προδότη' Τίτο, που 'παρέδωσε' τα παιδιά στους 'μοναρχοφασίστες' (Η Γιουγκοσλαβία επέδειξε μεταξύ των ανατολικών χωρών τη μεγαλύτερη προθυμία για την επιστροφή ενός αριθμού παιδιών στην Ελλάδα, βλ. Λαγάνη 1996: 79-99). Για το λόγο αυτό επέβαλε τη διάλυση της οργάνωσης ΝΟΦ και οργάνωσε μέσα από τις εκδόσεις του μια ολόκληρη εκστρατεία προκειμένου να πείσει τους Σλαβομακεδόνες για την ορθότητα της δικής του γραμμής. Αυτή δεν ήταν άλλη από τον προλεταριακό διεθνισμό, όπως τον ερμήνευε κάθε φορά η ηγεσία του κόμματος:

...Το δρόμο της πάλης τον δείχνει πάλι το ΚΚΕ, συνεπής κήρυκας της αδερφότητας και συνεργασίας των δύο λαών. Ο μακεδονικός λαός, οργανωμένος από το

ΕΑΜ, χέρι με χέρι με τον ελληνικό λαό, παλεύει για την επιβίωση και απελευθέρωση της Ελλάδας, τη δημοκρατία, τη δική του λευτεριά. Στον αγώνα του αυτόν εμπνέεται και εμπνυχώνεται απ' το μεγάλο πατριωτικό πόλεμο της Σοβιετικής Ένωσης προστάτριας όλων των λαών. Χιλιάδες παιδιά του μέσα απ' τις γραμμές του ΕΛΑΣ πολεμούν τον κατακτητή και απελευθερώνουν μια σειρά σλαβομακεδόνικες περιοχές...' (Απόσπασμα απο την εισήγηση στο συνέδριο του Έλιντεν, Επονίτης, τεύχος 7, Ιούλιος 1952: 9).

Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκαν ειδικές επιτροπές 'για τη δουλειά στους Σλαβομακεδόνες', που αναλάμβαναν την ιδιαίτερη σύγκληση των συνεδριών τους καθώς και την πολιτική και κομματική τους μόρφωση (ΑΣΚΙ, ταξ. κουτι 127, φακ. 7/14/82).

Αν και οι οργανώσεις του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες απέφευγαν να θίξουν ζητήματα κρατικής υπόστασης, οι Σλαβομακεδόνες αναγνωρίζονταν βάσει της λενινιστικής αρχής περί αυτοδιάθεσης των εθνοτήτων, ως ξεχωριστή εθνική μειονότητα με ιδιαίτερη γλώσσα και ιστορική παράδοση. Η νέα οργάνωση που ιδρύθηκε αντί της ΝΟΦ λεγόταν Έλιντεν (Η επανάσταση στο Έλιντεν εναντίον των Τούρκων το 1903 θεωρείται ο σημαντικότερος σταθμός στην ιστορία του 'μακεδονικού έθνους') και στόχευε να εξαφανίσει 'την προδοτική οργάνωση' της ΝΟΦ. Γι' αυτό απέκτησε δική της δομή κάτω απο τη σκέπη του ΚΚΕ και επιμελούνταν την εκπολιτιστική και πολιτική κίνηση των Σλαβομακεδόνων προσφύγων. Υπήρχε επίσης ξεχωριστή έκδοση μακεδονικών σχολικών βιβλίων και περιοδικών (Μακεδόντσε) και ειδικό εορτολόγιο (επέτειοι της επανάστασης του Έλιντεν κτλ.). Η γλώσσα αυτή καλλιεργούνταν πάντα σε παράλληλη σχέση με τα Ελληνικά:

'...Τα παιδιά μας (Μακεδονόπουλα) πρέπει διαρκώς να ανεβάζουν τη μορφωσή τους και την τεχνική τους ειδίκευση για να βγούν απ' αυτά χιλιάδες τεχνικά επιστημονικά και πολιτικά στελέχη. Να φροντίσουμε ν' αξιοποιούν το υλικό που βγαίνει στη μητρική μας γλώσσα. Να διαβάζουν το περιοδικό Μακεδόντσε και να γράφουν σ' αυτό. Να μελετούν και να αφομοιώνουν το υλικό για την ιστορία και τις παραδόσεις του λαού μας. Να μάθουν καλά τη μητρική γλώσσα και την ελληνική που τους είναι απαραίτητη για να αγωνισθούν μαζί με τα ελληνόπουλα για την απελευθέρωση της πατρίδας μας και τη ΛΔ στην Ελλάδα...' (Απόσπασμα απο την εισήγηση που έγινε στο συνέδριο του Έλιντεν 3.4.1952: Επονίτης, τεύχος 7/1952: 9).

Παρόλη την απουσία κάθε μορφής μνείας σε εδαφική επικράτεια ή πολιτική εθνική ολοκλήρωση του 'μακεδονικού έθνους' διακρίνεται εντούτοις στη σοσιαλιστική εθνική προσέγγιση του ΚΚΕ μια σαφής διαφοροποίηση των βασικών εθνικών χαρακτηριστικών ανάμεσα σε Έλληνες και Σλαβομακεδό-

νες, η οποία με τη σειρά της υποτάσσεται στην ουδέτερη, υπερεθνική ιδεολογία του προλεταριακού διεθνισμού. Το ιδεολόγημα αυτό μπορεί υπό προϋποθέσεις να αποτελέσει έναν ισχυρό κυματοθραύστη κάθε εθνικιστικού αντανακλαστικού και να συμβάλει στην αφομοίωση μιας μικρότερης ομάδας ανθρώπων από μία μεγαλύτερη, η οποία αυτοπροσδιορίζεται με γνώμονα πολιτικοϊδεολογικά και όχι εθνικά κοινά χαρακτηριστικά, όπως έγινε στην περίπτωση των Σλαβομακεδόνων της ανατολικής Γερμανίας (20 με 25 άτομα). Σε άλλες χώρες όμως (Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία), όπου υπήρξε μεγαλύτερη συγκέντρωση μελών αυτής της ομάδας παρουσιάστηκαν με τον καιρό προβλήματα που ο ιδεολογικός μηχανισμός του ΚΚΕ, παρά την αντίθετη στάση του, στάθηκε αδύνατο να θέσει υπό τον έλεγχό του.

Η λανθάνουσα, αποσιωπημένη αναβίωση του εθνικισμού στα σοσιαλιστικά κράτη της Βαλκανικής είχε καταλυτική επίδραση και στους Σλαβομακεδόνες που προέρχονταν από την Ελλάδα. Από το 1955 και μετά εκδηλώθηκαν κάποιες κινήσεις, που υποστηρίζονταν από τη γιουγκοσλαβική κεντρική διοίκηση, για τη δημιουργία ενιαίας εθνικής εστίας στα πλαίσια της σοσιαλιστικής δημοκρατίας της Μακεδονίας. Με μία γεναιόδωρη πολιτική (παροχή κατοικίας, επιδομάτων, γενναίων συντάξεων) προσέλκυσης όλων των Σλαβομακεδόνων που ζούσαν διάσπαρτοι στις ανατολικές χώρες κατόρθωσε η δημοκρατία αυτή να αποσπάσει πολλούς από τους πρόσφυγες- μέλη της οργάνωσης του Ήλιντεν (Συνέντευξη με τον Χ. Τζίτζιλώνη/Αθήνα) Οι ενέργειες αυτές προκάλεσαν γρήγορα την αντίδραση της βουλγαρικής κυβέρνησης που ανέκαθεν φοβόταν το μετασχηματισμό και τη διαμόρφωση της δημοκρατίας αυτής σε Πεδεμόντιο του 'μακεδονικού έθνους'. Για να εκτρέψει αυτό το ρεύμα προς τα νότια της Βουλγαρίας, όπου ως γνωστόν ζουν επίσης μέλη αυτής της εθνοτικής ομάδας ίδρυσε τότε και η ίδια μια οργάνωση, που λεγόταν Slavianski komitet.

Το ελληνικό κράτος αντέδρασε επίσης σε αυτήν την εξέλιξη, μόνο που δεν φρόντισε για την ανάσχεση αυτού του ρεύματος αλλά, αντίθετα, για την ενίσχυσή του. Ενώ από το 1974 και μετά άρχισε σταδιακά ο επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων, το ελληνικό κράτος θεώρησε φρόνιμο να απαγορεύσει την είσοδο στη χώρα σε όσα μέλη αυτής της ομάδος εκδήλωσαν την επιθυμία να συνεχίσουν την ζωή τους εντός της ελληνικής επικράτειας διατρανώνοντας με αυτό τον τρόπο την ελληνική τους εθνική συνείδηση, κηρύσσοντας τα μάλιστα Persona non Grata! (Συνέντευξη με Κ. Πολυχρονίδη/Βερολίνο). Δεν νομίζουμε ότι είναι απαραίτητο να προσθέσουμε ποιά εξέλιξη είχαν τα εθνικά αισθήματα αυτών των ανθρώπων και των συγγενών τους

απέναντι σε ένα εθνικό κράτος που νομίζει ότι περιφρουρεί την εθνική του συνοχή αποστερώντας από μια ετερόγλωσση κοινότητα απόμων και μόνο γι' αυτό το λόγο τη δυνατότητα να είναι μέτοχοι της εθνικής του οντότητας.

Αντί Επιλόγου

Αν λοιπόν είναι επιβεβλημένο στο πλαίσιο αυτού του άρθρου να δώσουμε μια συνολική ερμηνεία αυτού του αντιφατικού, διπολικού σχήματος *έθνος στο σοσιαλισμό* θα πρέπει πρώτα απ' όλα να επαναπροσεγγίσουμε τη θεωρητική κατασκευή αυτού του όρου. Χωρίς ιδεολογική πυξίδα, χωρίς σαφή απάντηση από τους κλασικούς για το περιεχόμενο του *έθνους*, τα κομμουνιστικά καθεστώτα και όσοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ευρέθηκαν στην επικράτειά τους (το παράδειγμα των ελλήνων κομμουνιστών είναι, νομίζουμε, αντιπροσωπευτικό), περιήλθαν γρήγορα στην ανάγκη να αυτοσχεδιάσουν κατασκευάζοντας έννοιες που όμως δεν τους ήταν οικείες. Το αποτέλεσμα ήταν συνήθως πολύ διαφορετικό απ' αυτό που περίμεναν. Οι δέκτες της σοσιαλιστικής τους εθνικής παιδείας αφομοίωναν το *εθνικό* αλλά όχι πάντα το *σοσιαλιστικό* κομμάτι αυτής της αμφοίσημης παιδευτικής διαδικασίας. Ιδιαίτερα εμφαντικά παρουσιάστηκε αυτή η αντίφαση όταν μετά την κατάρρευση αυτών των κομμουνιστικών καθεστώτων το μέχρι τότε συμπαγές διαμορφωμένο κοινωνικό τους πλαίσιο αναζήτησε σταθερά πολιτικά και ιδεολογικά αντάρξη και αυτοτροφοδοτούμενα σημεία αναφοράς ως αντίδοτο στον ανεξέλεγκτο πολιτιστικό αποπροσανατολισμό της στιγμής. Το αντίδοτο αυτό ταυτίστηκε συνήθως με μία ιδεολογική και κοινωνική στάση, την οποία οι ιδεολογικοί φορείς των καθεστώτων αυτών είχαν αντιπαλέψει με συνέπεια για δεκαετίες, τον *εθνικισμό*.

Σημειώσεις

1. Ένα θέμα που επαναλαμβάνεται με ιδιαίτερα εμφαντικό τρόπο στις διάφορες δημοσιεύσεις των πρώην πολιτικών προσφύγων αυτή την εποχή.
2. Ήταν τόσο έντονη η εχθρότητα στις σχέσεις των δύο κομμάτων που αργότερα η ηγεσία του ΚΚΕ παρακολούθησε στενά όλη την αλληλογραφία των παιδιών με τους συγγενείς που είχαν διαμείνει στη Γιουγκοσλαβία, ΑΣΚΙ, Ταξ. κουτί 127, φακ. 7/14/63.
3. Και ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου και ο G. Ruwe, ο οποίος πραγματοποίησε μια παρόμοια έρευνα, δεν μπόρεσαν να ανακαλύψουν με ποιά κριτήρια τα παιδιά απεστάλησαν στις διάφορες Σοσιαλιστικές Δημοκρατίες. Οικογενειακοί λόγοι δεν φαίνεται να έπαιξαν κάποιο ρόλο.

4. Το 1961 επί συνόλου 1317 παιδιών είχαν μία ολοκληρωμένη τεχνολογική ειδίκευση μέσου επιπέδου 960, ανωτέρου επιπέδου 201 και ανωτάτου 9, ενώ σπούδαζαν σε πανεπιστημιακά ιδρύματα άλλοι 100 περίπου. SAPMO, DY 30 IV 2/200/252a, 'Bericht von Akritidis an die SED vom 28.2.1961'

Βιβλιογραφικές αναφορές και Πηγές

Αρχεία:

Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ): Για το κείμενο αυτό εξετάστηκαν τα ακόλουθα ταξινομικά κουτιά:

- Ταξινομικό κουτί 180: Ειδική υπηρεσία Βερολίνου.
- Ταξινομικά κουτιά 360-61-62-63-64-65: Αλληλογραφία μεταξύ του ΚΚΕ και του SED.
- Ταξινομικά κουτιά 127-128: Αλληλογραφία μεταξύ της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και της κομματικής οργάνωσης Ανατολικής Γερμανίας..

Bundesarchiv (Stiftung Archiv der Parteien und der Massenorganisationen in der DDR= SAPMO) στο Βερολίνο. Για το κείμενο αυτό χρησιμοποιήθηκαν οι ακόλουθοι φάκελοι (Aktenbereiche):

- DY 30 IV A 2/20/498 - - DY 34 /20147 - - DY 30 IV 2/20/251 - - DY 30 IV 2/20/252a - - DY 16 /1044 - - DY 34/13/398/2870 -

Πρωτογενείς δημοσιευμένες πηγές

Δημοκρατία και ολοκληρωτισμός: Το χρονικό του συμμαχοπολέμου, έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Ἴμυνας (Αθήνα, 1978-79).

Τα Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ, τόμος ΙΙΙ (Αθήνα: σύγχρονη εποχή, 1995).

Το παιδομάζωμα: Ντοκουμέντα 1940-1949, εκδ. του Ινστιτούτου Ιστορικής Σπουδής (Αθήνα: Νέος κόσμος, 1982).

Hilfskomitee für das Demokratische Griechenland (ed.). *Warum internationale Solidaritätshilfsaktion für das demokratische Griechenland ?* (Landessausschuss Mecklenbourg: Hilfskomitee für das Demokratische Griechenland, 1949).

Komitee Freies Griechenland (ed.) *10 Jahre DDR* (DDR: 1959).

United Nations Bulletins of the Years 1948-1952.

Zentralkomitee der Griechischen Politischen Emigranten (ed.) *Verbotene Heimat* (Budapest: 1971).

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αβέρωφ-Τσοίτσας, Ε. (1996). *Φωτιά και Τσεκούρι*, Αθήνα: Εστία
- Αλιβιζάτος, Ν. (1984). Καθεστώς έκτακτης ανάγκης και πολιτικές ελευθερίες, Σε Γιάννης Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 383-398
- Αθανασιάδης, Γ. (1951). Η μόρφωση των παιδιών μας, *Νέος Κόσμος*, 3:8, σσ. 29-38.
- Baerentzen, L. (1987). The Paidomazoma and the Queen Camps', Σε Lars, Baerentzen, John, Iatrides, Ole, Smith. (επιμ.), *Studies in the History of the Greek Civil War 1945-1949*, Copenhagen: Museum Tusculanum Press, σσ. 127-158
- Βλαντάς, Δ. (1950). Τριάμιση Χρόνια Πάλης του ΔΣΕ, *Νέος Κόσμος*, 2:9, σσ. 596-640
- Γκριτζώνας, Κ. (1998). *Τα παιδιά του εμφυλίου πολέμου, προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα: Φιλίστωρ
- Gage, N. (1984). *Eleni*, Bern/München/Wien
- Iatrides, J. (1984). Εμφύλιος πόλεμος 1945-1949: Εθνικοί και διεθνείς παράγοντες, Σε: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Αθήνα: Θεμέλιο, (Αγγλική Έκδοση) Greece in the 1940's, A Nation in Crisis, London and Hannover: University Press of New England, 1981 σσ. 341-382
- Jones, H. (1985). The Diplomacy of restraint: The United States Efforts to repatriate Greek children evacuated during the Civil War of 1946-49, *Journal of Modern Greek Studies*, 3, σσ. 65-85
- Κηπουρός, Δ. (χ.χ.). *Μία ζωντανή μαρτυρία*, DDR: Νέα Βιβλία
- Kogelfranz, S. (1985). *Das Erbe von Jalta*, Reinbeck: Rowolt
- Kosing, A. (1976). *Nation in Geschichte und Gegenwart*, Ost-Berlin: Dietz
- Κουφουδάκης, Β. (1984). Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το Ελληνικό Ζήτημα, στο: Ιωάννης Ιατρίδης (επιμ.) *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 487-528
- Λαγάνη, Ε. (1996). *Το παιδομάζωμα και οι ελληνομοινοκρασιακές σχέσεις 1949-1953*, Αθήνα: Σιδέρης
- Μανούκας, Γ. (1961). *Παιδομάζωμα: Το Μεγάλο έγκλημα κατά της φυλής*,

Αθήνα: Εκδ. των επαναπατρισιμένων προσφύγων από το σιδηρούν παραπέτασμα

Μαυρογορδάτος, Γ. (1999). Η Ρεβάνς των ηττημένων, Σε *Πενήντα Χρόνια από τον Εμφύλιο*, Το Βήμα (εκδ.), Αθήνα: Ερμής, σσ. 38-40

Μαυροειδής, Λ. (1997). *Οι δύο όψεις της Ιστορίας*, Αθήνα: Δελφίνι

Μαυρομάτης, Π. (1949). Το μακεδονικό ζήτημα, πώς το κατηλεύεται η κλίκα του Τίτο, *Νέος δημοκράτης*, 2, σσ. 46-51

Μητσόπουλος, Θ. (1979). *Μείναμε Έλληνες*, Αθήνα: Οδυσσεάς

Mommsen, H. (1974), Nationalismus, Nationalitätenfrage, Σε C.D. Kernig (επιμ.) *Marxismus im Systemvergleich. Geschichte*, Bd. 3, Frankfurt-New York

Παπακωνσταντίνου, Μ. (1999). Υπήρξε στιγμή που έκλαψα κι εγώ, Σε *Πενήντα Χρόνια από τον Εμφύλιο*, Το Βήμα (εκδ.), Αθήνα: Ερμής, σσ. 97-98

Ristovits, M. (1998). Jugoslawien und der Bürgerkrieg in Griechenland 1945-1950, *Thetis* 4, σσ. 283-291

Ristovits, M. (1998). *DUK POVRATAK KUCI* [Long Journey Home: Greek Refugee Children in Yugoslavia 1948-1960], Belgrad

Ruwe, G. (1990). *Griechische Bürgerkriegsflüchtlinge, Vertreibung und Rückkehr*, Berichte aus dem Arbeitsgebiet Entwicklungsforschung am Institut für Geographie Münster, Cay Lienau (επιμ.).

Scheuner, U. (1980). Das Problem der Nation und des Verhältnisses zur Bundesrepublik Deutschland, Σε Hans-Adolf, Jacobsen et al. (επιμ.) *Drei Jahrzehnte Aussenpolitik der DDR*, München/Wien: Oldenburg, σσ. 85-108

Σφέτας Σ. (1996). Ανεπιθύμητοι σύμμαχοι και ανεξέλεγκτοι αντίπαλοι: οι σχέσεις ΚΚΕ και ΝΟΦ στη διάρκεια του εμφυλίου 1946/1949', *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 3, σσ. 213-246

Stalin, J. (1947). *Fragen des Leninismus*, Moskau: Verlag für Fremdsprachige Literatur

Tsimoudis, K. (1998). *Eine Neugriechische Odyssee*, Autobiographie, Alexandroupolis: Privatausgabe

Φαράκος, Γ. (1993). *Μαρτυρίες και Στοχασμοί 1941-1991*, Αθήνα: Προσκήνιο

Κατάλογος των προσώπων που παραχώρησαν συνέντευξη

Αυτοί που θέλησαν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους εμφανίζονται στον

- κατάλογο για αυτονόητους λόγους με ελλιπή στοιχεία. Ο γράφων θέλει με αυτή την ευκαιρία να εκφράσει την ευγνωμοσύνη του στους:
- Φαράκος Γρηγόρης (Αθήνα: Συγγραφέας, μέλος της ΕΒΟΠ, πρώην διευθυντής του Ριζοσπάστη και Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ).
- Γεωργίου Θανάσης (Βερολίνο: Ανταποκριτής του ΚΚΕ στο Ανατ. Βερολίνο και υπεύθυνος τα πρώτα χρόνια για τα παιδιά)
- Γίουσος Γιώργος (Βερολίνο: πρώην δάσκαλος των παιδιών)
- Καριοφίλης Παπούδης (Augsburg: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Κηπουρός Δημήτρης (Αθήνα: Μέλος της ΕΒΟΠ, Στέλεχος του ΚΚΕ)
- Κ. Πρόδρομος. (Lingen: πρώην πολιτικός πρόσφυγας)
- Παπαδημητρίου Αφροδίτη (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Πολυχρονίδης Κυριάκος (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Στολάκης Θανάσης (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Τέντας Ιωάννης (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Θεοδορίδης Στυλιανός (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Τσιμούδης Κώστας (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).
- Τσαγκλίδης Αναστάσιος (Βερολίνο: πρώην πολιτικός πρόσφυγας)
- Τζίτζιλώνης Χρήστος (Αθήνα: πρώην πολιτικός πρόσφυγας και υπεύθυνος σήμερα για το ιστορικό τμήμα του ΚΚΕ)
- Χαλκίδης Ανέστης (Ladenburg: πρώην πολιτικός πρόσφυγας).